

Лариса Ніколаєнко (Larysa Nikolayenko)

Київ, Інститут мовознавства імені Олександра Потебні НАН України

ЕМПАТИЧНА ТА ЗЛОБНА РАДІСТЬ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ (ЛІНГВОАКСІОЛОГІЧНИЙ ВИМІР)

Empathic and Malicious Joy in the Ukrainian Language Picture of the World (The Linguo-Axiological Aspect)

ABSTRACT: The article carries out a linguo-axiological analysis of the representation of empathic joy and Schadenfreude in the Ukrainian language picture of the world. Malicious joy has a positive hedonistic assessment, but a negative moral one. To designate malicious joy in the Ukrainian language, the nouns *злорадство*, *злорадість*, *зловтіха*, the phrases *злобна (зла, злісна) радість*, *зла (злісна) втіха* and the verbs *зловтішатися*, *злорадіти*, *тішитися*, *радіти* are employed. As the analysis of the material has shown, the negative nature of Schadenfreude in the Ukrainian language can be reflected by contrasting it with the constructive emotion of compassion, as well as by using anthropomorphic and zoomorphic metaphors. Empathic joy has positive moral and hedonistic evaluations. The description of the experience of empathic joy in the Ukrainian language is carried out with the help of the lexemes *радість*, *радий*, *радіти*, *тішитися*, which function in several structural and grammatical models presented in the article. The representation of the positive nature of empathic joy in the analyzed texts is carried out, in particular, by contrasting it with the destructive emotion of envy.

KEYWORDS: empathic joy, Schadenfreude, hedonistic and moral assessments, verbalization of emotions, linguo-axiological analysis

Якщо комусь щастить, не заздри йому,
а порадій разом з ним, і його успіх стане твоїм,
а хто заздрить, той сам собі шкодить
Езоп

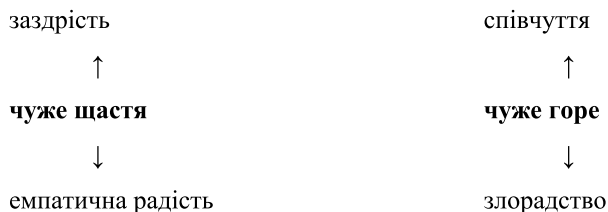
Емотивна лексема радість тлумачиться як «почуття задоволення, втіха, приємність»¹. Емоція радості є реакцією на щось приємне, бажане передовсім для самого суб'єкта емоції. Однак радіти можна і за інших людей, співпереживаючи разом з ними їхнє щастя, їхні успіхи і сприймаючи чужу радість як свою. Таке

¹ *Словник української мови в 11 т.*, т. 8, Київ 1977, с. 436.

почуття називають емпатичною радістю або радістю за інших. Як не парадоксально, але люди можуть відчувати задоволення і від спостереження за чужим нещастям, за чужими невдачами, тобто переживати злобну радість. В українській мові така радість називається злорадством або зловтіхою. Умовно емпатичну радість та злорадство можна назвати протилежними різновидами радості. Власне про ці різновиди радості і про їх протиставлення писав французький філософ XVII ст. Рене Декарт: «Якщо ми вважаємо людей гідними блага чи зла, то це викликає в нас тільки радість <...> Відмінності в цьому випадку полягають у тому, що радість, викликана благом, є серйозною, тоді як радість, викликана злом інших, супроводжується сміхом чи насмішкою»². Тобто, згідно з теорією філософа, якщо ми вважаємо інших людей гідними добра, це викликає в нас емпатичну радість, а якщо гідними зла – злорадство.

Попри те, що людина відчуває задоволення і під час переживання емпатичної радості, і під час переживання злорадства, з погляду моральних цінностей ці почуття оцінюються абсолютно протилежно: емпатична радість – позитивно, тоді як злорадство – негативно. Емпатичну радість у психології відносять до вищих моральних почуттів, вона разом зі співчуттям свідчить про уміння людини «проникати» у чуттєвий світ інших людей³. Злорадство, згідно зі *Сучасним словником з етики*, є негативною моральною якістю людини, що виявляється в одержанні своєрідного задоволення (злого задоволення) від чийось невдачі, чийогось горя. Воно подібне до почуття заздрості, проте заздрісники заздять успіхам людей, а злорадні одержують задоволення від горя інших людей⁴.

Як зазначає український психолог Роман Павелків, до змістових характеристик емоцій відносять не лише їхню якість (викликають задоволення чи незадоволення), моральну оцінку (добре / погано), але і їхні причини; з огляду на це, радість може бути підлою, якщо її причина – невдача іншого⁵. Емпатичну радість у людей завжди викликає чуже щастя, тоді як злобну радість – чуже горе. Власне через різні причини виникнення ці емоції не можна назвати полярними. Полярною до емпатичної радості є емоція заздрості, а полярною до злорадства – співчуття. Схематично ці пари почуттів відносно причин виникнення можна представити у такий спосіб:

² Р. Декарт, *Избранные произведения*, пер. с франц. и лат. под ред. В.В. Соколовой, Москва 1950, с. 627.

³ Р.В. Павелків, *Загальна психологія. Підручник*, Київ 2009, с. 487.

⁴ М.Г. Тофтул, *Сучасний словник з етики*, Житомир 2014, с. 192.

⁵ Р.В. Павелків, *Загальна психологія...*, с. 334-335.

Це є так звані моральні почуття. За словами Романа Павелківа, в самому переживанні моральних почуттів міститься моральна оцінка. Тому до них належать не тільки ті почуття, які ми вважаємо моральними у власному розумінні слова (співчуття, кохання), але й ті, з якими ми боремось і називаємо аморальними (заздрість, злорадство)⁶. У психології головним критерієм поділу емоцій на позитивні та негативні вважають гедоністичну оцінку, яку пов'язують з характеристикою емоційних переживань як приємних чи неприємних. Через це виникає певна неузгодженість стосовно класифікації моральних почуттів. Так, зокрема, український психолог Борис Куценюк пише: «<...> подібний підхід є трохи механічним і далеко не завжди правомірним під час аналізу, наприклад, вищих емоцій <...> Куди, наприклад, можна віднести таку емоцію, як співчуття? За типом – ніби негативна, а соціально – позитивна»⁷.

Тож з погляду гедоністичної (приємно / неприємно) та моральної (добре / погано) оцінок, емпатичну радість, безумовно, можна назвати позитивною емоцією. Тоді як злорадство, так само, як і співчуття, не можна однозначно віднести до позитивних чи негативних емоцій. Злорадство для суб'єкта є приємним переживанням, він радіє з приводу нещастя іншого. Проте в суспільстві злобна радість оцінюється негативно. Тобто емоція злорадства має різні вектори гедоністичної оцінки (позитивна) та моральної (негативна).

Саме такі розбіжності гедоністичної та моральної оцінок і не дозволяють об'єктивно визначати аксіологічну характеристику моральних почуттів як позитивних чи негативних. Вирішення проблеми, очевидно, потребує застосування інших критеріїв до загальної оцінки та класифікації цих почуттів. На думку американського психолога Кэррола Е. Изарда, замість того, щоб говорити про негативні й позитивні емоції, правильніше було б уважати, що існують такі емоції, які сприяють підвищенню психологічної ентропії, та емоції, які, навпаки, полегшують конструктивну поведінку⁸. Ця думка вченого, представника західної психології, перегукується з буддійською традицією категоризації емоцій. У буддизмі виділяють емоції, які сприяють духовному розвитку людини, тобто конструктивні, та ті, які йому перешкоджають, тобто деструктивні⁹. Згідно з такою класифікацією, емпатичну радість, безумовно, можна віднести до конструктивних емоцій, тоді як злорадство – до деструктивних. Слід зазначити, що з метою розвитку духовності на Сході вчать виховувати в собі конструктивні емоції – співчуття та емпатичну радість і боротися з деструктивними – злорадством і заздрістю¹⁰.

⁶ Там же, с. 349-350.

⁷ Б.М. Куценюк, *Емоции и религия*, Киев 1987, с. 43-44.

⁸ К.Э. Изард, *Психология эмоций*, пер. с англ. А. Татлыбаевой, Санкт-Петербург 1999, с. 34.

⁹ D. Goleman, *Emocje destrukcyjne. Jak możemy je przezwyciężyć? Dialog naukowy z udziałem Dalajlamy*, przeł. z ang. A. Jankowski, Poznań 2003, s. 179.

¹⁰ D. Goleman, *Emocje destrukcyjne...; Jego Świątobliwość Dalajlama, Moc współczucia. Wybór wykładów*, przeł. z ang. J. Grabiak, M. Żarnawski, Poznań 2003.

Серед наукових розвідок, присвячених лінгвістиці емоцій, є чимало досліджень вербалізації емоції радості¹¹. Однак у своїх працях мовознавці зовсім не висвітлюють проблему злобної та емпатичної радості. Власне через відсутність таких розвідок і вбачаємо актуальність та наукову новизну нашого дослідження.

Метою цієї статті є лінгвоаксіологічний аналіз репрезентації емпатичної радості та злорадства в українській мовній картині світу. Джерельною базою фактичного матеріалу слугували тексти, що знаходяться в *Українському національному лінгвістичному корпусі*¹².

В українській мові на позначення злобної радості існують такі іменникові лексеми: злорадство, злорадість «почуття злого задоволення від чиеїсь невдачі, чийогось нещастя»¹³, зловтіха «почуття задоволення, злобна радість, викликані чиеюсь невдачею, чийось нещастям»¹⁴, напр.:

«Він стримує стогін. Ані друзі, ані недруги не повинні знати, як він конає. Друзі – щоб не мали ще більших турбот та жалю; недруги – щоб не бачили його слабкості і не відчували через це хоча б підсвідомого злорадства» (О. Іваненко. *Води з кринички*), «Його очі потемніли від гніву, праве – дужче, ліве – менше, і Вадим відмітив цю різницю, яка завжди усіх бентежила й чимось приваблювала зі злорадістю» (Ю. Мушкетик. *Біла тінь*), «І в цей час чиясь рука нахабно, міцно лягла йому на плече. Данило обернувся. Навпроти нього, насочившись зловтіхою, широко стояв осміхнений Стьопочка» (М. Стельмах. *Чотири броди*).

Також для вербалізації емоції злорадства використовують словосполучення злобна (зла, злісна) радість, зла (злісна) втіха, напр.:

«Люди стояли понуро, схиливши голови. Мовчали. Але в кожного тіпалося серце. Не від страху, ні, від буйної радості. Від злобної радості та й від гордості за того

¹¹ Див, зокрема: Ю.Ю. Шамаєва, *Когнітивна структура концепту «Радість» (на матеріалі англійської мови): автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук*, Харків 2004; Ж.В. Краснобаєва-Чорна, *Емотивний профіль радості в українській фраземіці*, «Записки з українського мовознавства» 2019, № 26, т. 1, с. 4-11; М. Ольхович-Новосадюк, *Психолінгвістичні аспекти концепту радості в українській мові та культурі*, „Slavia Orientalis” 2022, t. LXXI, nr 3, s. 611-624; Л.І. Орехова, *Фразеологічні одиниці на позначення позитивної емоції радості (на матеріалі української, турецької та англійської мов)*, «Закарпатські філологічні студії» 2022, вип. 23, т. 1, с. 222-227; А. Mikołajczuk, *Obraz radości we współczesnej polszczyźnie*, Warszawa 2009; D. Butler, *Grupa semantyczna przymiotników polskich o znaczeniu ‘pozostający w związku z radością’*, „Prace Filologiczne” 1977, t. 27, s. 271-286; H. Milejowska, *Grupa semantyczna przymiotników rosyjskich o znaczeniu ‘pozostający w związku z radością’*, „Prace Filologiczne” 1977, t. 27, s. 343-356.

¹² *Український національний лінгвістичний корпус*, [y:] http://lcorp.ulif.org.ua/virt_unlc/ (12.05.2023).

¹³ *Словник української мови в 11 т.*, т. 3, Київ 1972, с. 603.

¹⁴ Там же, с. 599.

“диявола”, за того сміливця. Вони знали, як і де він стрибнув. Далеко звідси. Викинувся вночі зі скаженого поїзда» (І. Багрянний. *Тигролови*), «Тім вийшов у садок, простягнувся на колючій траві, прислухався, як гучномовець повідомив, що вже двадцять годин і п’ятдесят сім хвилин, і з злою радістю уявив, як капітан Абракадабра чекає в квадраті 13» (Н. Бічуя. *Канікули у Світлогорську*), «Цей голос... Що це має означати? Вона простягає руку до нього, і останнє, що він встиг помітити <...> це її усмішка, повна злої втіхи. Баба Люцина! – спалахнуло в його свідомості і згасло» (Ю. Винничук. *Спалах*), «Він намагався уявити собі до деталей атмосферу осиротілого після піаніно дому, малював собі розпуку й горе допіру покинутих міщан – і це давало йому якусь злісну втіху. Він пригадував ті знайомі родини, де ще не знати як уціліли піаніно та роялі, й розпланував дальніші реквізиції» (Б. Антоненко-Давидович. *Смерть*).

Переживання злобної радості експерієнцером в українській мові може відображатися за допомогою дієслів зловтішатися, злорадіти, тішитися, радіти, напр.:

«Кара-Мустафу почала охоплювати лють. Мерзенні гладкі ішаки! Кровожерливі собаки! Нікчеми й заздрісники! Зловтішаються його невдачами! Ладні пожертвувати життям своїх воїнів, аби лиш вирвати у нього з рук владу великого візира і сераскера!» (В. Малик. *Тамний посол*), «Бальзамін повернувся невдовзі, він весь світився радістю і не приховував її від Сухоровського, та мовчав – боявся розпочинати з ним нову розмову, зверхньо поглядав на нього і злорадів, дивлячись, як мучиться його зухвалий сусід» (Р. Іваничук. *Вода з каменю*), «Ти знаєш таке слово “віварій” – Це що? – запитав волоцюга. – Ну, це... про нас. Про нас усіх... Ми всі – піддослідні. І ця велика клітка тільки для того, щоб інші... Зі своїх кліток... спостерігали за нами і тішилися, що нам зле, а ми тішилися, що і їм непереливки... Розумієш?» (Л. Дашвар. *Мати все*), «А я вже на юрфаці вчився, закінчував. Заочно... Капітана одержав. Тільки-тільки наладилося життя... Тяжко було, знаєте... Завжди тяжко, коли тобі не довіряють. Радіють за твоєю спиною, що ти спіткнувся, бо на твоє місце вже черга намилилась» (О. Забужко. *Музей покинутих секретів*).

Негативна моральна оцінка злорадства в українській мові може бути представлена в різноманітний спосіб. Досить часто в аналізованих художніх текстах зловтіха протиставляється конструктивній емоції співчуття, напр.:

«“Сконав таки, сучий син!” — без тіні співчуття і з чималою часткою зловтіхи думав Стен, енергійно крокуючи по бруківці набережної. — “Бодай ти довіку горів у пеклі, Михайле!”» (О. Авраменко. *Заборонені чари*), «Але той психологічний утиск, якого вона зазнавала від силоміць нав’язаної подруги, нині закликав до розплати за справжню і уявну кривду; в Ляльчиному серці не було співчуття до Валентини, а тільки мстива зловтіха» (М. Дашків. *Право на ризк. Довічні муки пекла*), «Але він демонструє чудеса витривалості. В перервах між

лікуванням їздить, літає, виступає. Моторозна маска його обличчя викликає полярні емоції, у когось жах і співчуття, а в кого й зловтіху» (Л. Костенко. *Записки українського сумашедшого*), «Карпо Федорович і справді вдавано, злорадіючи в душі, поспівчував Дмитру Івановичу в невдачі» (Ю. Мушкетик. *Біла тінь*).

В окремих випадках зловна радість може протиставлятися й звичайній радості, напр.:

«Познайомившись із співробітниками часопису “Хрін”, Гриць теж одразу намагався оцінити свої нові знайомства, працю в редакції, проблеми гумору й сатири під знаком своєї дивовижної пригоди, в ключі радості. Але такий натхненний, емоційний підхід до справи зустрів скептичний опір нових знайомих. Вони ставилися до свого фаху досить прямолінійно – професійно, діловито, холоднувато і їдко. Радості в їхній роботі практично не відчувалося. Скоріше якась зловтіха при вдалому висміюванні того чи іншого персонажа» (О. Бердник. *Вогнесміх*).

Як уже згадувалося вище, злорадство завжди має негативні причини, які досить часто вербалізуються в найближчому контекстуальному оточенні лексем на позначення цієї емоції, напр.:

«На обличчі його – зловтіха, самовдоволення. Він любив спостерігати, як мучаться в’язні, як вони вмирають» (П. Автомонов. *Другий фронт*), «Він весь час лежав у кутку, і його вже не зганяв наглядач, бо не міг зігнати, щоб він не порушував тюремного режиму. Вся камера переживала його лихо й співчувала йому. Хіба що тільки один Узуньян не міг приховати мстивих чортків у очах, злорадів, що Андрій умирає» (І. Багрянний. *Сад Гетсиманський*).

Також в аналізованих художніх текстах вдалося виявити досить частотні описи того, як людина може злорадіти через евентуальні чи очікувані негативні наслідки від власних або чийхось дій, напр.:

«– Виходить, прожене її чоловік? – запитували з цікавістю й прихованою зловтіхою люди» (А. Шиян. *Баланда*), «Обмацуючи стіни, натикаючись на всіляке начиння, підійшов до дверей. Вони були замкнені на два замки. Але який характерник не відімкне замок без ключа? Хіба такий, що й сам себе не поважає. Липнева ніч обсіпала мене зоряним пилом, я спрагло вдихнув настояне на молодих яблуках повітря й зненацька люто погрозив кулаком з накрученим на нього цепом у бік маєтку. Зла радість палила мені серце» (Ю. Мушкетик. *Останній гетьман. Погоня*), «Я таки вип’ю те, що ховає в собі це пуздерко, і хай воно вирішить мою долю... Відчув похмуру урочистість, а ще похмуришу радість. Відчув зловтіху і незнайоме досі задоволення. Я примушу їх усіх позатуляти роти, і хай ті роти перекривляться з жаху, а не зі сміху» (В. Шевчук. *Три листки за*

вікном), «Він намагався уявити собі до деталей атмосферу осиротілого після піаніно дому, малював собі розпуку й горе допіру покинутих міщан – і це давало йому якусь злісну втіху. Він пригадував ті знайомі родини, де ще не знати як уціліли піаніно та роялі, й розпланував дальніші реkvізиції» (Б. Антоненко-Давидович. *Смерть*).

Деструктивний характер злорадства в українській мові досить часто може передаватися за допомогою метафоричних епітетів, які репрезентують негативні асоціативні образи. В аналізованих текстах найчастіше трапляються антропоморфні та зооморфні метафори (садистське злорадство; жовчна, похмура, мстива, хижа зловтіха), напр.:

«Егоїст я триклятий! Тому нічого не виходить у нас, в Україні, що в кожній команді знаходиться бодай один такий ображений на весь світ українець і з садистським злорадством спостерігає, як у іншого нічого не виходить!» (М. Гримич. *Егоїст*), «Куцорукий говорив те все досить спокійно і притишено, але протуберанці жовчної зловтіхи проривалися в емоційних порухах пальців, зламів брів» (О. Тесленко. *Решта залежить від вашої уяви*), «– Вони вбивають десятеро за одного свого, – повторював з якоюсь похмурою зловтіхою пан Фельде. – Десятеро німців за одну російську свиню!» (С. Пагутяк. *Сни Юлії і Германа. Кенігсберзький щоденник*), «Але той психологічний утиск, якого вона зазнавала від силоміць нав'язаної подруги, нині закликав до розплати за справжню і уявну кривду; в Ляльчиному серці не було співчуття до Валентини, а тільки мстива зловтіха» (М. Дашків. *Право на ризик. Довічні муки некла*), «Абдурахман у цей час стояв ззаду й уважно слухав цю розмову. На його плескатому обличчі вимальовувалась хижа зловтіха» (В. Малик. *Фірман султана*).

Є випадки, коли епітети можуть і в прямому значенні підкреслювати руйнівну природу злорадства, напр.:

«Сьогодні, Максе, твоя презентація, сиріч мета вояжу з Мічурівки до Берліну. Маєш підстави для деструктивної зловтіхи, адже за жодну презентацію на Україні тобі не платили, а ще і доводилося домовлятися про рекламу, думати про купівельну спроможність відвідувачів» (С. Процюк. *Жертвопринесення*).

Іноді в аналізованих художніх текстах можна натрапити на опис того, як сам експерієнцер, зловтішаючись, усвідомлює негативний моральний характер цього почуття, напр.:

«Напевне, не можна радіти з чужої невдачі (це можуть робити лише злі люди), але у мене відлягло від душі, коли після закінчення другої навчальної чверті Галина Петрівна написала заяву про звільнення» (С. Талан. *Не вурдалаки*), «“Ага, чортів Хвіст, засипався! – зловтішно подумав Юрко. – Ну, попрій! Побачимо, що з того

буде! Це тобі не кулаком штурляти в обличчя! Тут кумекати треба!» Та враз йому стало соромно. Як це нікчемно – отак зловтішатися» (В. Малик. *Слід веде до моря*), «Єдиний Боже, да не допущу в своєму серці темної зловтіхи! На срібляну іконку помолюсь» (Л. Костенко. *Берестечко*).

Зазвичай злорадство, як і іншу, близьку йому деструктивну емоцію заздрості, люди не висловлюють відкрито, а зловтішаються потай, приховано. Тому в дескрипції злорадства часто використовують лексеми потай, приховано, прихований, за спиною, в душі, напр.:

«Альфонсо, що так і не зміг пробачити батькові шлюб Бланки з Александром Біскайським, потай зловтішався, дивлячись на його поневіряння» (О. Авраменко, В. Авраменко. *Принц Галії*), «А я вже на юрфаці вчився, закінчував. Заочно. Капітана одержав. Тільки-тільки наладилося життя. Тяжко було, знаєте. Завжди тяжко, коли тобі не довіряють. Радіють за твоєю спиною, що ти спіткнувся, бо на твоє місце вже черга намилилась» (О. Забужко. *Музей покинутих секретів*), «– Виходить, прожене її чоловік? – запитували з цікавістю й прихованою зловтіхою люди» (А. Шиян. *Баланда*), «Листоноша зловтішався в душі, але зовні тримався ввічливо і спокійно, говорив, що пошта працює до шостої, а об одинадцятій він туди нізащо не піде, хай його хоч розстріляють» (С. Жадан. *Капітал*).

Емпатична радість, на відміну від злорадства, дуже слабо виражена в європейській культурі і зазвичай не має однослівних вербалізаторів. Нідерландський філософ Бенедикт Спіноза писав у XVII ст.: «яку потрібно дати назву задоволенню, що виникло внаслідок добра, отриманого іншим, я не знаю»¹⁵. Серед лексикографічних джерел української мови лише орфографічний онлайн-словник фіксує дієслівну лексему співрадіти¹⁶. В *Українському національному лінгвістичному корпусі* вдалося виявити один приклад функціонування іменника співрадість:

«Вони дивились на торжество, жально всміхаючись, і тихо плакали від співрадісти й примислення до щастя молодих і себе, й любих дітей своїх, і від споглядання краси і вродистості, яку так полюбить народ в неповторні години» (О. Довженко. *Повість полум'яних літ*).

Для порівняння зауважимо, що в російському короткому психолого-філологічному словнику *Тисяча состояний души* емпатична радість описується під назвою विकарное удовольствие – «задоволення, що отримується від спосереження за насолодою інших, пор.: радоваться чужой радостью», а також

¹⁵ Б. Спиноза, *Избранные произведения в 2-х т.*, пер. с лат. под ред. В.В. Соколовой, т. 1, Москва 1957, с. 474.

¹⁶ *Словники України online*, [y:] <https://lcorp.ulif.org.ua/dictua/> (03.04. 2023).

викарное удовлетворение – «задоволення, що переживається внаслідок спостереження за успіхами інших»¹⁷.

При описі переживання емпатичної радості в українській мові використовують лексеми радість, радий, радіти, тішитися, які виступають у певних конструкціях. Аналіз фактичного матеріалу дозволив виявити кілька структурно-граматичних моделей опису переживання чужої радості як своєї. Нижче ми розглянемо кожну з них.

Радість за когось. Іменникову модель ми подаємо першою, однак вона не належить до поширених конструкцій репрезентації емпатичної радості в українській мові, напр.:

«“В морехідку, – кажу, – вступив?” – “Та... в морехідку. А як ви вгадали?” – “Та по тобі ж видно, – кажу, – відступнику”»; – і вона знов засміялась, переповнена радістю за сина» (О. Гончар. *Берег любові*), «В душі зміївся вогниками гнів, коли я слухав це оповідання, а десь насподі жевріла, світила глибока радість за цього борця, що був такий твердий і непохитний» (М. Драй-Хмара. *Твори*).

За допомогою поданої вище моделі можна описувати досить інтенсивне переживання радості за когось. Вербалізаторами інтенсивності виступають зазвичай дієслівні, прикметникові, займенникові та прислівникові лексеми (невимовна радість, радість рветься назовні, стільки радості, не міг стримати радості), напр.:

«Вирішив написати Тобі коротенького листа, бо ж не можу мовчати далі, коли невимовна радість за Тебе рветься назовні. Не уявляєш собі, Петре, скільки радості приніс Ти мені, та й не лише мені одному, а всім, кому не байдуже все рідне» (М. Слабошпицький. *Українець, який відмовився бути бідним*), «Після занять, проводжаючи Валентину Карлівну з Будинку офіцерів, як і колись, я знову ніс її громіздкий магнітофон. Згадали насамперед Рудого. – О, він уже вдома, в Києві! – не зміг я стримати своєї радості за земляка» (О. Шугай. *Притча про хату, або Вертеп у раю*).

Хтось радий за когось. Ця модель дескрипції емпатичної радості дуже поширена в українській мові. Найчастіше експерієнцер сам висловлюється про своє почуття в діалогічному мовленні. Слід зазначити, що зазвичай у такому висловлюванні репрезентується інтенсивне переживання радості за іншого, яке можна описувати за допомогою прислівників, займенників та вигуків (такий радий, який радий, дуже радий, ой який радий), напр.:

¹⁷ Т.В. Летягова, Н.Н. Романова, А.В. Филиппов, *Тысяча состояний души: краткий психолого-филологический словарь*, Москва 2005, с. 62.

«– Добридень, Богданку! – спинилася неподалік і не схилила, як сподівався, голови, дивилася на нього і ясніла, дивилась і ясніла. – Вітаю тебе з одужанням-зціленням. Така рада за тебе, така рада, що йой!» (Т. Міщенко. *Синьоока Тивер*), «Степану Рогову було присуджено першу премію за кращу студентську наукову працю. А професор поплескав юнака по плечу: – Ростеш, ростеш, Стьопо!.. Радий, дуже радий за тебе!.. Але!.. – Він підняв угору вказівний палець. – Але не зазнаватися!» (М. Дашкієв. *Торжество життя*), «– Живете де? – В кибитці штабе-капітана. – І як живете? – Добре. Мов з братом рідним. – Радий за вас сердечно!» (В. Шевчук. *Терновий світ*), «Відразу ж побігла до Миколи Олександровича – просто, щоб похвалитися. Він побачив на моєму обличчі все, що я хотіла йому сказати. – Вітаю, Софіє Кирилівно. Дуже радий за вас. Так, він справді був радий – я в це вірила» (М. Руденко. *Формула сонця*).

В аналізованих текстах трапляються приклади, в яких опис переживання емпатичної радості за допомогою прикметника *радий* здійснюється і з позиції оповідача, напр.:

«Мілена теж посміхалася, вона була рада за стареньких – нарешті мрія їхнього життя <...> здійснилась» (С. Андрухович. *Літо Мілени*), «Я вицілювся і кинув. Бита покотилась, покотилась і лягла на край ямки! – Урра! – аж застрибав Ванько, радий за мене» (А. Дімаров. *На коні і під конем*), «Ще я зрозумів, коли чотовий з вибачливою усмішкою повернув мені кіса. З усього було видно, що він по-батьківськи радий за мене» (М. Андрусяк. *Брати вогню*).

Іноді оповідач та експерієнцер можуть поєднуватися в одній особі, якщо розповідь ведеться від першої особи, напр.:

«Я ж пам'ятала її в фазі закоханости <...> як вона тоді була різко почарівнішала, ніби в її обличчі, поставі й рухах увімкнулося стишене м'яке освітлення <...> я була чисто по-бабському рада за Владку, що їй так пофортунило <...>» (О. Забужко. *Музей покинутих секретів*).

Хтось радий, що ... . Ще одна прикметникова модель також властива переважно для діалогічного мовлення, коли експерієнцер зазвичай сам повідомляє про свої почуття. За допомогою цієї конструкції об'єктивується переважно інтенсивне переживання радості за іншого, напр.:

«Сагайдак повернувся додому. Його зустріла радісна, щаслива дружина. Трохи збентежена, трохи грайлива, вона бігала довкола нього, обнімала, садвила за стіл, накладала перед ним всякої всячини. – Їж, Михасику! Випий, Михасику! Я така рада, така рада, що з тобою все гаразд» (О. Бердник. *Чаша Амрїти*), «– Навпаки, я радий, що ви успішно скінчили школу, почнете працювати. Не хочу хвалитися, проте я тут теж зіграв якусь роль» (М. Сиротюк. *Забілили снігу*), «– Варю, – радісно

сказав Андрій, наздогнавши її. – Я такий радий, що ти одужала! Я молив за тебе Бога» (С. Талан. *Розколоте небо*), «– Ну, добре! – полегшено усміхнувся хлопець. Квити! Який я радий, що ти жива й здорова!» (О. Бердник. *Лабіринт Мінотавра*).

Можливе також використання цієї структурно-граматичної моделі для опису емоційної реакції з позиції спостерігача-оповідача, напр.:

«Вона – мати – була рада, що її Варенька щаслива, і тому дивними, мало не безглуздими здавались їй клопоти майора про якісь квартири для комедіантів» (Б. Левін. *Видно шляхи полтавські*), «Дружина боїться моїх депресій. Вона рада, що я щось пишу, щось тут клікаю на комп'ютері. Раніше не звертала уваги, а тепер каже: – Пиши, пиши. Це сублимація» (Л. Костенко. *Записки українського сумашедшого*), «Вона [Марина] була рада, що бачить Михайла Михайловича в доброму настрої» (Л. Смілянський. *Михайло Коцюбинський*).

Хтось радіє за когось. В українській мові також поширена репрезентація емпатичної радості за допомогою дієслівної конструкції, в якій про переживання емоції експерієнцером частіше повідомляє оповідач, напр.:

«Гучний голос Книша одриває Галю від роздумів. Хлопець стоїть біля дошки і розмашисто виводить цифри, літери, плюси та мінуси. Говорить упевнено, відразу видно, що теорему знає. Галя посміхається, радіючи за хлопця» (Є. Доломан. *Васько да Гама*), «За своїми учнями вони стежили все життя, раділи за них навіть тоді, коли не вдавалося повернути в свою віру, бо ж однаково вважали, що сума успіхів у світі величина стала, отож покористатися з них можуть тільки мудрі й спритні, а себе залічували до наймудріших» (П. Загребельний. *Я, Богдан*), «Панас Якович спостерігав граційні рухи дружини, що пожвавішала, ніби скинула з себе чимало років. Радів за дружину» (І. Пільгук. *Грозовий ранок*), «Павло слухав схвильовану розповідь Краніхфельда і радів за нього. Радів щиро» (М. Сиротюк. *Забілили сніги*).

У цій структурно-граматичній моделі опису емпатичної радості можливе також поєднання в одній особі оповідача та експерієнцера, напр.:

«Я дивилася на Валю, яка кружляла по нашій маленькій кімнатці у танці, який можна було б назвати танком щастя, і від душі раділа за неї. – Я така щаслива! – приспівувала Валя. – Яке приємне відчуття, коли мрії втілюються в життя! Я мріяла стати вчителькою – незабаром нею стану! Я хотіла мати чоловіка військового – незабаром матиму!» (С. Талан. *Не вурдалаки*).

Маємо поодинокі випадки, коли за допомогою аналізованої моделі описується переживання радості не за іншу людину, а за тварину, напр.:

«Граціозна кізка побігла ще швидше і, хоч стрілка спідометра вже стояла на цифрі сімдесят кілометрів, машина не могла наблизитись до тварини навіть на один метр. – Не наздогнати вам, – сказав Олег, радіючи за маленьку тваринку» (П. Загребельний. *Марево*), «Хай попереду будуть і хвили, і бурі, і безліч небезпек – пусте! Аби лиш не тиша полону, не сон у неволі! Вперед, чиря!.. Я довго дивився йому вслід, радіючи за нього» (Б. Антоненко-Даидович. *Чиря*).

Хтось радіє з успіхів когось. Дієслово радіти може функціонувати ще в одній конструкції, де чітко окреслено причину емпатичної радості – чиїсь успіхи, напр.:

«Коломієць від широкого серця потис приятелеві плече, радіючи з його успіхів, і ще раз заздро заглянув йому в вічі» (Ю. Смолич. *Прекрасні катастрофи*), «Раджа не міг лишатися безпристрасним до того, кого вважав за свого сина. Він потай радів з успіхів Бертона, намагався приписати йому найвищі людські якості <...>» (М. Дашкієв. *Зуби дракона*).

У поданих вище прикладах про переживання емоції суб'єктом сповіщає спостерігач-оповідач, хоча теоретично це може робити і сам експерієнцер, напр.: «Я читала листа від брата і раділа з його успіхів».

Комусь радісно за когось. Досить рідко в українській мові трапляється прислівникова модель опису емпатичної радості. Повідомляти про емоційні переживання за допомогою прислівника радісно може як сам експерієнцер, так і оповідач, напр.:

«Особливо ж радісно за Настусю. І чому раніше не послала її між люди на роботу?» (М. Чернявський. *Вибрані твори*), «– Ну, як? – шепнув Юрко. Сергій показав великий палець. Юрко не повірив. – Справді? Сергій написав відповідь на промокашці: “Вчора ми розв’язували дома подібну задачу”. Юркові було радісно за товариша» (В. Малик. *Слід веде до моря*).

Про того, хто відчуває злобну радість, не можна сказати, що він радіє серцем (душею). Натомість переживання емпатичної радості дуже влучно передає модель **Хтось радіє серцем (душею), що ...**, напр.:

«І мені кортіло витерти ці сльози, висушити їх губами. Та я кріпився і водночас радів серцем – вона ожила, вона глибоко дихала і тихо плакала» (М. Дочинець. *Вічник*), «Що ти до князя Василя озвався і до його небоги залицявся. Се всі ми знали, всі раділи серцем, Що ув Острозі в’еш собі кубельце» (П. Куліш. *Байда, князь Вишневецький*), «Машина за машиною викочувалися за ворота, а Кирик стояв, тримаючи в поводу коня і радів душею, що в хлібороба з’явилося нове тягло. Сильне, могутнє, безвідмовне» (М. Ціба. *Солдатки*).

Досить рідко трапляються дескрипції переживання емпатичної радості за допомогою дієслова тішитися, яке може вживатися в поданих нижче моделях.

Хтось тішиться за когось, напр.:

«Того ж таки дня звільненим оформили проїзні документи. Хлопці щиро тішилися за мене: швидко зібрали більш-менш пристойну одежину, бо жодних речей я не мав» (М. Андрусак. *Брати Вогню*).

Хтось тішиться, що ..., напр.:

«Тішусь, Кароліно, що ти щаслива. Може показати цього не вмію, але справді дуже радію за тебе. Олег – хороша людина, чуйна, одразу видно» (Г. Вдовиченко. *Купальниця*), «Київський лікар від'їхав. При Мотрі остався тільки гетьманський “ляйбмедікус”, як він себе радо любив титулувати. Він тричі в день відвідував недужу і тішився, що її здоровля видимо поправляється» (Б. Лепкий. *Мотря*).

Як уже було сказано на початку статті, емпатична радість є конструктивною емоцією, вона має позитивний знак і моральної, і гедоністичної оцінок. Однак ці оцінки не завжди можуть експліцитно репрезентуватися в українській мові. Позитивний характер почуття може об'єктивуватися за допомогою контекстуального оточення лексеми радість. Це, зокрема, можуть бути дієслівні лексеми, що позначають позитивні супровідні реакції (засміялася, переповнена радістю), напр.:

«“В морехідку, – кажу, – вступив?” – “Та... в морехідку. А як ви вгадали?” – “Та по тобі ж видно, – кажу, – відступнику”»; – і вона знов засміялась, переповнена радістю за сина» (О. Гончар. *Берег любові*).

Емпатична радість може концептуалізуватися в позитивних образах, зокрема, ототожнюватися зі світлом (жевріла, світила радість), напр.:

«В душі зміївся вогниками гнів, коли я слухав це оповідання, а десь насподі жевріла, світила глибока радість за цього борця, що був такий твердий і непохитний» (М. Драй-Хмара. *Твори*).

Позитивний характер емпатичної радості репрезентує протиставлення її деструктивній емоції заздрості. Варто зазначити, що в наївно-психологічних уявленнях мовців заздрість може ототожнюватися з жабою, напр.:

«Єдиний гострий напад жаби в моєму житті стався, коли друг купив квартиру на Андріївському узвозі з видом на церкву і Поділ. На щастя, під рукою був

коньячок, у якому ми тут-таки жабу і втопили на смерть. Але це була моя власна, неокріпла жаба, яка лише на хвилину затьмарила радість за іншого» (С. Пиркало. *Кухня егоїста*), «Він тільки відав та, може, бог, що діялося в його душі, як друг його й товариш по комірчині Федот Ткаченко одержав вільну! Та ще й не сам, з братами, що теж були художниками... Ні, він страждав не від надмірних заздросів, не через те, що гірко йому було дивитися на радість друга. Щиро радів за нього, плакав разом із ним, обнявшись» (В. Шевчук. *Сино волі*), «Ну ж молодець! Він таки стане художником. Є-таки в нього здібності. У мене щодо цього – жодних сумнівів. І вперше я подумав про це без заздросі, а з щирою радістю» (В. Нестайко. *Тореадори з Васюківки*).

Як уже було сказано вище, емпатична радість є реакцією суб'єкта емоції на хороші події, які трапилися з об'єктом емоції. Тобто причина цієї емоції є завжди позитивною, вона досить часто об'єктивується в описі емотивної ситуації, напр.:

«Вночі поприходили Микола й Іван, господар з дружиною, радіють за нас, як малі діти. Ми прочитали принесену від наших хлопців пошту, наговорилися й надихалися свіжим повітрям – і знову в криївку» (М. Андрусак. *Брати Грому*), «Добриня зняковів. – Я радий, що Янка жива й неушкоджена. Їй не варто було йти на вал» (В. Малик. *Горить свіча*), «Гішусь, Кароліно, що ти щаслива. Може показати цього не вмію, але справді дуже радію за тебе. Олег – хороша людина, чуйна, одразу видно» (Г. Вдовиченко. *Купальниця*), «Я вицілівся і кинув. Бита покотилась, покотилась і лягла на край ямки! – Урра! – аж застрибав Ванько, радий за мене» (А. Дімаров. *На коні і під конем*), «– Варю, – радісно сказав Андрій, наздогнавши її. – Я такий радий, що ти одужала! Я молив за тебе Бога» (С. Талан. *Розколоте небо*), «Вона – мати – була рада, що її Варенька щаслива <...>» (Б. Левін. *Видно шляхи полтавські*).

Отже, емпатичну радість та злорадство можна вважати протилежними різновидами радості, які мають також протилежні причини виникнення. Емпатичну радість у людей завжди викликають чуже щастя, чужі успіхи, тоді як злорадство – чуже горе, чужі невдачі. Власне через різні причини виникнення ці емоції не можна назвати полярними. Полярною до емпатичної радості є емоція заздросі, а полярною до злорадства – співчуття.

Попри те, що з погляду гедоністичних цінностей і злорадство, і емпатична радість оцінюються позитивно (експерієнцер відчуває задоволення від їхнього переживання), моральні оцінки ці емоції мають абсолютно протилежні. Емпатичну радість відносять до позитивних моральних якостей людини, тоді як злорадство – до негативних. У психології головним критерієм поділу емоцій на позитивні та негативні вважають гедоністичну оцінку, яку пов'язують з характеристикою емоційних переживань як приємних чи неприємних. Однак через розбіжність моральної та гедоністичної оцінок злорадство, як і полярну до нього емоцію співчуття, не можна однозначно віднести до позитивних чи негативних почуттів. Тому цілком слушною видається позиція вчених, які пропонують моральні по-

чуття ділити не на позитивні й негативні, а на конструктивні та деструктивні з огляду на їхню роль у духовному розвитку людини: чи вони йому сприяють (конструктивні), чи перешкоджають (деструктивні). Згідно з такою класифікацією, емпатичну радість, безумовно, можна віднести до конструктивних емоцій, тоді як злорадство – до деструктивних.

У статті здійснено лінгвоаксіологічний аналіз репрезентації емпатичної радості та злорадства в українській мовній картині світу. На позначення злобної радості в українській мові вживаються іменникові лексеми злорадство, злорадість, зловтіха, словосполучення злобна (зла, злісна) радість, зла (злісна) втіха та дієслова зловтішатися, злорадіти, тішитися, радіти. Як показав аналіз матеріалу, негативна моральна оцінка злорадства в українській мові може відображатися шляхом протиставлення його конструктивній емоції співчуття. Також деструктивний характер злорадства може передаватися за допомогою антропоморфних та зооморфних метафор. Злорадство, подібно до близької йому деструктивної емоції заздрості, є прихованою емоцією, яку люди не висловлюють відкрито і часто прикривають її вдаваним співчуттям.

Емпатична радість, на відміну від злорадства, слабо виражена в європейській культурі й нерідко навіть не має однослівних найменувань. Українські лексеми співрадість та співрадіти мають невелику частотність вживання. В *Українському національному лінгвістичному корпусі* вдалося виявити лише один приклад функціонування іменника співрадість. Опис переживання радості за іншого в українській мові здійснюється за допомогою лексем радість, радий, радіти, тішитися, радісно, які функціонують у таких структурно-граматичних моделях, як **радість за когось, хтось радий за когось, хтось радий, що ..., хтось радіє за когось, хтось радіє з успіхів когось, комусь радісно за когось, хтось радіє серцем (душею), що ..., хтось тішиться за когось, хтось тішиться, що ...**

Емпатична радість має позитивний знак і моральної, і гедоністичної оцінок. Однак вони не завжди є експліцитними в українській мові. Вербалізація позитивного характеру емпатичної радості може відбуватися за допомогою контекстуального оточення лексем на позначення цього почуття. Також позитивна оцінка може виражатися через концептуалізацію емпатичної радості, зокрема, ототожнення її зі світлом. Позитивний характер емпатичної радості в аналізованих текстах, безсумнівно, підкреслює протиставлення її деструктивній емоції заздрості.

References

- Butler D., *Grupa semantyczna przymiotników polskich o znaczeniu 'pozostający w związku z radością'*, „Prace Filologiczne” 1977, t. 27.
- Descartes R., *Izbrannyye proizvedeniya*, per. s frants. i lat. pod red. V.V. Sokolovoy, Moskva 1950.
- Goleman D., *Emocje destrukcyjne. Jak możemy je przezwyciężyć? Dialog naukowy z udziałem Dalajlamy*, przeł. z ang. A. Jankowski, Poznań 2003.

- Izard C.E., *Psichologiya emotsiy*, per. s angl. A. Tatlybayevoy, Sankt-Peterburg 1999.
- Jego Świątobliwość Dalajlama, *Мос współczucia. Wybór wykładów*, przeł. z ang. J. Grabiak, M. Żarnawski, Poznań 2003.
- Krasnobayeva-Chorna Zh.V., *Emotywnyy profil' radosti v ukrayins'kiy frazemitsi*, «Zapysky z ukrayins'koho movoznavstva» 2019, № 26, t. 1.
- Kutsenyuk B.M., *Emotsii i religiya*, Kyev 1987.
- Letyagova T.V., Romanova N.N., Filippov A.V., *Tsyyacha sostoyaniy dushi: kratkiy psikhologo-filologicheskyy slovar'*, Moskva 2005.
- Mikołajczuk A., *Obraz radości we współczesnej polszczyźnie*, Warszawa 2009.
- Milejkowska H., *Grupa semantyczna przymiotników rosyjskich o znaczeniu 'pozostający w związku z radością'*, „Prace Filologiczne” 1977, t. 27.
- Ol'khovych-Novosadyuk M., *Psyhholinhvistychni aspekty kontseptu radist' v ukrayins'kiy movi ta kul'turi*, „Slavia Orientalis” 2022, t. LXXI, nr 3.
- Oryekhova L.I., *Frazeolohichni odynytsi na poznachennyya pozytyvnoyi emotsiyi radosti (na materialy ukrayins'koyi, turets'koyi ta anhliys'koyi mov)*, «Zakarpats'ki filolohichni studiyi» 2022, vyp. 23, t. 1.
- Pavelkiv R.V., *Zahal'na psykholohiya, pidruchnyk*, Kyiv 2009.
- Shamayeva Yu.Yu., *Kohnityvna struktura kontseptu «Radist'» (na materialy anhliys'koyi movy)*. Avtoreferat dysertatsiyi na zdobuttya naukovoho stupenya kandydata filolohichnykh nauk, Kharkiv 2004.
- Slovyk ukrayins'koyi movy*: v 11 t., Kyiv 1977, t. 8.
- Slovyky Ukrayiny online*, <https://lcorp.ulif.org.ua/dictua/>.
- Spinoza B., *Izbrannyye proizvedeniya*, v 2-kh t. T.1: per. s lat. pod red. V.V. Sokolovoy, Moskva 1957.
- Toftul M.H., *Suchasnyy slovyk z etyky*, Zhytomyr 2014.
- Ukrayins'kyy natsional'nyy lnhvistychnyy korpus*, http://lcorp.ulif.org.ua/virt_unlc/.

ПРО АВТОРА

Лариса Ніколаско – кандидат філологічних наук, старший дослідник; Інститут мовознавства імені Олександра Потебні НАН України, старший науковий співробітник відділу слов'янських мов. **Основні публікації: монографія:** *Репрезентація емоцій заздрості і співчуття в польській, російській та українській мовах: семантико-когнітивний і лінгвоаксіологічний виміри*, Київ 2021, 412 с. **Статті:** *Репрезентація емоцій заздрості в українській мовній картині світу (аксіологічний аспект)*, „Slavica Wratislaviensia” 2020, t. 172, s. 67-76; *Роль оцінки у вербалізації світу емоцій людини*, „Linguodidactica” 2021, t. XXV, s. 129-140; *Репрезентація оцінки в описанні інтенсивності зависти (на матеріалі польського, російського і українського мов)*, „Przegląd Rusycystyczny” 2022, nr 2 (178), s. 251-264; *Інтенсивність як оцінна характеристика емоційних процесів (на матеріалі польської, російської та української мов)*, „Slavia Orientalis” 2022, t. LXXI, nr 3, s. 595-610.

ORCID: 0000-0002-2834-1208

Email: larysanik@ukr.net